

ІНВЕРСІЯ ТРАНСКУЛЬТУРАЦЫІ Ў ПРАЦЭСЕ БЕЛАРУСКА-РУСКАЙ КАМУНІКАЦЫІ

А. І. Смолік,

загадчык кафедры культуралогіі

Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

культуры і мастацтваў, доктар культуралогіі, прафесар

Культуры ў працэсе свайго развіцця знаходзяцца ў пастаянным дыялогу, а іх суб'екты ўзаемадзейнічаюць паміж сабой з мэтай перадачы альбо абмену інфармацыі з дапамогай прынятых у гэтых культурах знакавых сістэм, прыёмаў і сродкаў іх выкарыстання. Сацыякультурная камунікацыя з'яўляецца неабходным элементам міжкультурнага ўзаемадзеяння. Яна адыгрывае прагрэсіўную ролю ў глабальным грамадстве: дапускае навучанне нормам іншай культуры, знаёміць з яе гістарычнай спадчынай, дазваляе знайсці эфектыўную тэхналогію зносін людзей. У працэсе акультурацыі кожны чалавек адначасова вырашае дзве важнейшыя праблемы: імкнецца захаваць сваю культурную ідэнтычнасць і ўключыцца ў чужую культуру. Камбінацыя магчымых варыянтаў вырашэння гэтых праблем нараджае такую з'яву камунікацыі, як *транскультурацыя*. Дадзеным паняццем у культуралогіі абазначаецца працэс пераходу суб'екта адной культуры на пазіцыі іншай культуры. У працэсе міжкультурнай камунікацыі індывідам даводзіцца нярэдка сутыкацца з неабходнасцю асэнсавання чужой культуры, што мае свае асаблівасці. Ужо сама ўстаноўка на асэнсаванне з'яў іншай культуры, невядомай культуры, прынцыпова адрозніваецца ад асэнсавання тых ці іншых з'яў сваёй уласнай культуры. Нярэдка цэлыя народы ці этнічныя групы поўнасцю засвойваюць мову, каштоўнасці, нормы культуры іншага народа, у выніку чаго адбываецца змена этнічнай самасвядомасці этнасу. Дадзены працэс называецца асіміляцыяй. Яна характэрна для гісторыі многіх народаў, у тым ліку і беларусаў.

Асіміляцыя ажыццяўляецца на розных узроўнях: антрапалагічным, сацыяльным, культурным, моўным і інш. Культуролагамі выдзяляюцца дзве разнавіднасці асіміляцыі – натуральная і прымусовая. Натуральная асіміляцыя ўзнікае пры непасрэдных кантактах разнародных этнічных груп, абумоўленых агульнасцю іх палітычнага, сацыяльнага, гаспадарчага і культурнага жыцця, пашырэннем міжэтнічных шлюбаў. На землях Беларусі

натуральная асіміляцыя ў старажытнасці адбывалася ў працэсе рассялення славян і іх узаемадзеяння з мясцовымі балцкімі плямёнамі, якія склалі субстратную аснову крывічоў, часткова радзімічаў, дрыгавічоў. Працэс славянскай каланізацыі паўднёва-заходніх зямель Беларусі і сумежных з імі тэрыторый Аўкштайтэ і Латгаліі працягваўся амаль да XIX – пачатку XX ст. і суправаджаўся асіміляцыяй суседніх перыферыйных і экстэрытарыяльных груп балцкага насельніцтва (літвы, нальшы, дзяволтвы, судавы, дайновы, латгалаў-лотвы, палякшан-ятвягаў і інш.). Яно паступова страчвала этнічныя асаблівасці сваёй культуры, мовы, самасвядомасці. Натуральная асіміляцыя іншаэтнічнага насельніцтва на тэрыторыі Беларусі ажыццяўлялася і ў адносінах да нешматлікіх груп рускіх, палякаў, украінцаў, немцаў, татар. Асіміляцыя закранула некаторыя саслоўныя групы беларусаў, у прыватнасці рамеснікаў-гараджан, якіх вывозілі або запрашалі на працу ў Маскоўскую дзяржаву ў XVI–XVIII стст., дзе яны паступова абруселі.

Прымусовая асіміляцыя адбываецца па прычыне штучнай палітыкі ўрадавых колаў. У выніку культурнай асіміляцыі адбываецца механічнае засваенне каштоўнасцей, традыцый, звычайў, паглыннанне (поўнае ці частковае) адной культуры другой. Звычайна больш «слабая» культура паступова нібы раствараецца ў больш «моцнай» культуры. Асобныя даследчыкі адрозніваюць аднабаковую асіміляцыю, пры якой культура меншасці поўнасцю выцясняецца дамінуючай культурай, і культурнае змешванне, калі элементы культур падначаленай і дамінуючай змешваюцца, што ў выніку можа прывесці да ўзнікнення якасна новай культуры.

Палітыку прымусовай асіміляцыі ў адносінах да беларусаў актыўна праводзіў урад царскай Расіі, асабліва пасля задушэння паўстанняў у 1830–1831 гг. і 1863–1864 гг. у Польшчы, Беларусі і ў Літве. Былі забаронены ўніяцкая вера, якая стала ўжо традыцыйнай для беларусаў, адменены дзеянне Статута Вялікага Княства Літоўскага 1588 г., ужыванне беларускай, літоўскай і польскай моў у грамадскіх месцах, а выкладанне іх каралася штрафамі. Беларусь і Літва атрымалі афіцыйную назву Заходнерускі край. Сутнасць дадзенай палітыкі паказаў Якуб Колас у артыкуле «Беларуская мова ў казённай школе», у якім ён аналізуе прычыны пасіўнага выкарыстання роднай мовы інтэлігентамі-беларусамі ў XIX – пачатку XX ст. Перашкодай на шляху функцыянавання беларускай мовы, тлумачыў пісьменнік, з’яўлялася палітыка расійскіх улад,

якія імкнуліся зрабіць усё для таго, «каб не толькі забіць у канец у беларуса ўсё тое беларускае, што яшчэ засталася ў душы яго, але каб з яго зрабіць пакорную авечку, забіць мазгі, адным словам, выпусціць у свет балванчыка» [7, с. 304]. Абапіраючыся на гістарычныя факты, ён тлумачыў, што мова беларусаў вякамі вытрусвалася з народнай свядомасці, «беларускае слова ганьбілася, асмейвалася, выганялася» [5, с. 241], мова «рассматривалась как мужицкое, холопское наречие» [6, с. 31]. А на таго, хто выступаў са сваім родным словам, пазіралі як на дзівака, з якога можна было толькі пасмяяцца» [5, с. 241]. У выніку на тэрыторыі Беларусі катастрафічна скараціўся сацыяльны арэал ужывання беларускай мовы, знішчалася традыцыйная этнічная культура, павялічвалася колькасць людзей, перш за ўсё нашчадкаў міжнацыянальных шлюбавых, якія адмаўляліся ад сваіх беларускіх каранёў, страчвалі гістарычную памяць і нацыянальную самасвядомасць. У працэсе прымусовай асіміляцыі асобныя саслоўі, сацыяльныя групы беларусаў актыўна засвойвалі культуру рускага народа, дэмаграфічна дамінуючага, яго мову, але ў той жа час паступова страчвалі беларускую культуру. У XIX ст. уплыў рускай культуры перавышаў «крытычную мяжу», што ўяўляла пагрозу для культуры беларускага этнасу, паколькі такія магутныя знешнія ўплыў прыводзіў да з'яднення ці поўнага знікнення асобных нацыянальных традыцый, абрадаў, звычаяў, артэфактаў і інш. У той жа час вядома, калі больш развітая, «моцная» культура прыгнятае менш развітую, «слабую» культуру, нярэдка мае месца з'ядненне, дэградацыя культуры дамінуючай. Прычым культура донара ў выніку можа ў пэўным сэнсе растраціць свой унутраны патэнцыял, з'ядніць свой агульны «культурны фонд».

Бесперспектыўнасць такой культурнай палітыкі разумелі прадстаўнікі перадавой расійскай інтэлігенцыі і імкнуліся паказаць адметнасці, багацце беларускай культуры, яе самабытнасць, спецыфічныя асаблівасці мовы беларусаў. Шэраг прадстаўнікоў расійскай інтэлігенцыі асуджалі нацыянальны прыгнёт беларускага, украінскага, польскага і іншых народаў, выступалі за нацыянальнае вызваленне, заклікалі беларусаў да сумеснай барацьбы супраць царызму. Значная частка рускіх пісьменнікаў, паэтаў, кампазітараў, мастакоў у сваёй творчасці выкарыстоўвалі вобразы і матывы беларускага фальклору, эпизоды гісторыі беларускага народа. Так, М. С. Абрамовіч, які нарадзіўся ў г. Цверы і атрымаў вышэйшую адукацыю ў Маскоўскім універсітэце, стаў актыўным змагаром за

нацыянальна-культурнае адраджэнне Беларусі. У час турэмнага зняволення ў 1890 г. заснаваў першы беларускі гурток моладзі ў Маскве, мэтамі якога было «якім бы то ні было спосабам – легальным ці нелегальным – стварыць беларускае друкаванае слова», «падчас летніх вакацый ісці ў беларускі народ, будзіць і пашыраць паміж яго нацыянальную свядомасць» [8, с. 339].

Хутка асіміляваўся да беларускай культуры А. М. Семянтоўскі, які быў пасланы расійскімі ўладамі праводзіць русіфікатарскую палітыку ў Паўночна-Заходнім краі. Аднак ён у асноўным прыхільна ставіўся да беларускага народа, падкрэсліваў цяжкае яго матэрыяльнае становішча, не вінаваціў у гэтым прыродныя ўмовы пражывання і фізічную прыроду насельніцтва. Ён рэзка крытыкаваў Ф. Р. Эркерта, які сцвярджаў, што веравызнанне вызначае рысы, якія адрозніваюць адну народнасць ад другой. На гэтай падставе Эркерт акаталічаных беларусаў, латышоў, эстонцаў і іншых этнасаў, якія пражывалі на Віцебшчыне, залічваў у палякі. На канкрэтных статыстычных даных і прыкладах А. М. Семянтоўскі паказаў, што галоўнымі акалічнасцямі прыналежнасці да нацыі трэба лічыць родную мову, мінулы гістарычны лёс і сучасны лад жыцця, а таксама нацыянальную свядомасць народа і яго культуру. Расійскі этнограф і фалькларыст актыўна займаўся даследаваннем побыту і культуры беларусаў. У працах Семянтоўскага «Этнаграфічны агляд Віцебскай губерні», «Беларускія старажытнасці», «Аб мерах і вазе, якія выкарыстоўваюцца цяпер і ўжываліся ў старыя гады ў Віцебскай губерні» і іншых даецца апісанне старажытных помнікаў і археалагічных знаходак, абрадаў пахавання і помнікаў, якія бытавалі ў мінулым на тэрыторыі Віцебскай губерні [2, с. 549].

Вабіла сваёй адметнасцю культура беларусаў і М. П. Авенарыуса, які нарадзіўся ў Царскім Сяле ў 1834 г. Пасля заканчэння Галоўнага педагагічнага інстытута ў Пецярбургу Мікалай Пятровіч выкладаў гісторыю і нямецкую мову ў 2-й Пецярбургскай гімназіі. Як і А. М. Семянтоўскаму, царскі ўрад даручыў яму назіраць за зместам адукацыі ў далучаных да Расіі заходніх губернях. Пэўны час (1864–1885) з'яўляўся інспектарам Александрыйска-Марыінскага інстытута ў Варшаве, Беластоцкага настаўніцкага інстытута. Нярэдка па службовых справах наязджаў у Беларусь. Так, у 1864 г. па яго ініцыятыве была заснавана Маладзечанская настаўніцкая семінарыя. Акрамя педагагічнай дзейнасці, грунтоўна займаўся вывучэннем археалагічных помнікаў на тэрыторыі

Барысаўскага і Навагрудскага павеатаў, Магілёўшчыны, Брэстчыны. Ім былі сабраны на тэрыторыі Магілёўскай губерні і апісаны 125 каменных сякер, калекцыя свінцовых пломбаў са знакамі Рурыкавічаў у Драгічыне. М. П. Авенарыус з'яўляецца аўтарам працы «Драгічын Надбужскі і яго старажытнасці», шэрагу артыкулаў па нумізматыцы і археалогіі [1, с. 341].

Вывучаў гісторыю Полацка са старажытных часоў, даследаваў археалагічныя помнікі Полаччыны І. І. Далгоў, які пасля Пецярбургскага ўніверсітэта ў 1889 г. прыехаў у Полацк і працаваў у кадэцкім корпусе.

Рускі этнограф і фалькларыст М. А. Дзмітрыеў займаўся збіраннем беларускай вусна-паэтычнай творчасці, асабліва тапанімічных і міфалагічных легенд, апісаннем народных звычаяў, абрадаў беларусаў. У «Збор песень, казак, абрадаў і звычаяў сялян Паўночна-Заходняга краю», які быў выдадзены ў 1869 г., уключаны 277 сямейна-бытавых, каляндарна-абрадавых і пазаабрадавых песень, 8 казак. Знаходзячыся на пасадзе інспектара, а потым і дырэктара Гродзенскай дырэкцыі народных вучылішчаў, Міхаіл Аляксеевіч уважліва вывучаў жывую беларускую мову, нават спрабаваў скласці паказальнік слоў і выказаў гаворак Навагрудчыны. Шырока папулярываваў беларускі фальклор у «Весніку імператарскага Рускага геаграфічнага таварыства», часопісе «Веснік Заходняй Русі», газетах «Мінскія губернскія ведамасці», «Віленскі веснік» [9, с. 413]. Актыўную этнаграфічную дзейнасць на Беларусі ажыццяўляў маскоўскі гісторык Р. Г. Ігнацьеў, якога ў 1877 г. у Мінск у якасці рэдактара неафіцыйнай часткі газеты «Мінскія губернскія ведамасці» запрасіў губернатар В. І. Чарыкаў. Ім запісана 100 песень з нотамі, апісаны беларускія музычныя інструменты. Акрамя гэтага, ён раскопваў курганы на Міншчыне, склаў карту археалагічных помнікаў Мінскага павеата [4, с. 440].

Даследаванні рускіх археолагаў, этнографаў, гісторыкаў, фалькларыстаў садзейнічалі фаміраванню ў беларусаў культурнай памяці і падтрыманню адмысловага нацыянальнага характару і адпаведнага псіхалагічнага тыпу.

З'ява інверсіі транскультурацыі праяўляецца не толькі ў гуманітарных навукх. Яна выразна прасочваецца ў розных відах мастацтва. У галіне літаратуры прадстаўнікі «моцнай» культуры нярэдка ажыццяўляюць пераклады літаратурных твораў, пішуць крытычныя артыкулы, у якіх аналізуюцца этнанацыянальныя

асаблівасці творчасці пісьменнікаў асіміляванага народа. Прыкладамі такой дзейнасці з'яўляюцца даследаванні дарэвалюцыйнай паэзіі Якуба Коласа расійскімі літаратуразнаўцамі. Так, ужо ў 1909 г. С. Русава ў часопісе «Пазнанне Расіі» надрукавала артыкул «Адраджэнне беларускай літаратуры», у якім аналізавала асобныя вершы Якуба Коласа. Даследчыца адзначала высокае паэтычнае майстэрства паэта, яго адданасць роднаму краю і народу. Цікавіўся літаратурнай творчасцю Якуба Коласа вядомы рускі бібліёграф і гісторык літаратуры С. Вянгераў. Знакаміты рускі пісьменнік Максім Горкі прысвяціў творчасці Янкі Купалы і Якуба Коласа артыкул «Аб пісьменніках – самавуках», дзе адзначаў, што пішуць яны проста, шчыра, і выказваў пажаданне і рускім паэтам набывць крыху такіх якасцей. Шэраг глыбокіх выказванняў пра літаратурную творчасць Коласа маецца ў працах С. Гарадзецкага, М. Ісакоўскага, Я. Мазалькова.

1. *Авенарыус Мікалай Пятровіч* // Мысліцелі і асветнікі Беларусі: энцыкл. даведнік / Беларус. Энцыкл.; Б. І. Сачанка (гал. рэд.) [і інш.]; маст. Э. Э. Жакевіч. – Мінск: БелЭн, 1995. – С. 340.

2. *Бандарчык, В.К.* Семянтоўскі Аляксандр Максімавіч // Гісторыя беларускай этнаграфіі XIX ст. / В. К. Бандарчык. – Мінск, 1964. – С.122–126.

3. *Горький, М.* О писателях–самоучках / М. Горький // Собр. соч.: в 30 т. Т. 24. Статьи, речи, приветствия, 1907–1908 / М. Горький. – М.: Госиздат художественной литературы, 1953. – С. 99–137.

4. *Каханоўскі, Г. А.* Ігнацьеў Руф Гаўрылавіч / Г. А. Каханоўскі // Мысліцелі і асветнікі Беларусі: энцыкл. даведнік / Беларус. Энцыкл.; Б. І. Сачанка (гал. рэд.) [і інш.]; маст. Э. Э. Жакевіч. – Мінск: БелЭн, 1995. – С. 440.

5. *Колас, Я.* Думкі да дваццацігоддзя БССР / Я. Колас // Збор твораў: у 14 т. Т. 11. Публіцыстычныя і крытычныя артыкулы 1917–1946 гг. / Я. Колас. – Мінск: Маст. літ., 1976. – С. 240–247.

6. *Колас, Я.* Что было, что стало / Я. Колас // Збор твораў: у 14 т. Т. 12. Публіцыстычныя і крытычныя артыкулы 1947–1956 гг. / Я. Колас. – Мінск: Маст. літ., 1976. – С. 31–33.

7. *Колас, Я.* Беларуская мова ў казённай школе / Я. Колас // Збор твораў: у 14 т. Т. 12. Публіцыстычныя і крытычныя артыкулы 1947–1956 гг. / Я. Колас. – Мінск: Маст. літ., 1976. – С. 303–312.

8. *Сакалова, М. А.* Абрамовіч Марыян Станіслаў / М. А. Абрамовіч

// Мысліцелі і асветнікі Беларусі: энцыкл. даведнік / Беларус. Энцыкл.; Б. І. Сачанка (гал. рэд.) [і інш.]; маст. Э. Э. Жакевіч. – Мінск: БелЭн, 1995. – С. 339.

9. *Цішчанка, І. К.* Дзмітрыеў Міхаіл Аляксеевіч / *І. К. Цішчанка* // Мысліцелі і асветнікі Беларусі: энцыкл. даведнік / Беларус. Энцыкл.; Б. І. Сачанка (гал. рэд.) [і інш.]; маст. Э. Э. Жакевіч. – Мінск: БелЭн, 1995. – С. 412–413.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ